

BRONISŁAWA KOPCZYŃSKA-JAWORSKA

WIEŚ GRAMADA, PROBLEMATYKA I ORGANIZACJA BADAŃ

Zgodnie z założeniami podjętych wspólnie badań polsko-bułgarskich zostało ustalone, że będą to badania monograficzne wybranej społeczności lokalnej. Społeczność taka jest bowiem kontekstem, w którym przebiegają i konkretyzują się procesy o masowym zasięgu. Pogłębione badania prowadzone w ramach jednej społeczności lokalnej pozwalają uchwycić mechanizmy funkcjonowania instytucji społecznych właściwych dla tejże społeczności, pozwalają poznać procesy zachodzących przemian, wreszcie wykryć bodźce wewnętrzne i zewnętrzne kształtujące nową rzeczywistość i rzutujące na jej przeobrażenia w przyszłości.

Wybór terenu badań uzależniony był od planów naukowych Instytutu Etnografii BAN. Plany te przewidywały badania wybranych wsi w północno-zachodniej Bułgarii w okręgu wraczańskim (Wracza), michajłowgradzkim (Michajłowgrad) lub widyńskim (Widin). W czasie badań penetracyjnych w 1966 r. przy współudziale badaczy polskich wybrano do badań dwie wsie w okręgu widyńskim: wieś Dunawcy (Dunawci) i wieś Gramadę (Gramada). Ostatecznie w 1967 r. zdecydowano prowadzenie dalszych badań we wsi Gramada.

Wychodząc z założenia, że wszelkie uogólnienia są bardziej owocne, gdy bazują na wiedzy dotyczącej podstawowych jednostek produkcyjnych, przedmiotem szczegółowej analizy uczyniono rodzinę, która była podstawową jednostką produkcyjną w przeszłości, oraz społeczność lokalną, która w wyniku kolektywizacji stała się centrum kooperatywy rolnej podstawowej jednostki produkcyjnej. Kooperatywa obejmuje swą organizacją całą badaną wieś i w pewnym stopniu wszystkich jej mieszkańców (z każdej rodziny przynajmniej jedna osoba pracuje w kooperatywie).

Nowoczesna organizacja stosunków rynkowych oraz rolnictwa, uspołecznienie procesu produkcji, postępująca centralizacja decyzji gospodarczych oraz zmiany powiązań ekonomicznych i kulturalnych powodują liczne zmiany w funkcjonowaniu tradycyjnej rodziny i całej społeczności lokalnej. Stąd też w badaniach skoncentrowano uwagę na pod-

stawach gospodarczych, hierarchii społecznej i strukturze zawodowej wsi, szeroko pojmowanych instytucjach ze szczególnym uwzględnieniem instytucji wielkiej rodziny i rodu oraz pomocy wzajemnej. Ponadto na roli autorytetów wiejskich, opinii publicznej, społecznym uwarunkowaniu obrzędów oraz przemianach więzi społecznej. Zagadnienia te, w miarę możliwości, analizowano na tle przemian ogólnokrajowych.

Wieś Gramada położona jest niemal w centrum okręgu widyńskiego, który wciska się pomiędzy granicę jugosłowiańską i rumuńską przebiegającą tu Dunajem. Rzeźba terenu całego okręgu jest bardzo urozmaicona, występują tu trzy wyraźne strefy geograficzne: na północy i na północnym wschodzie pas żyznych nizin naddunajskich, w centrum obszar płaskowyżu do 450 m n.p.m., na południu zaś tereny górskie Starej Płaniny przekraczające 2000 m wysokości. Środowisko geograficzne znajduje swoje odbicie zarówno w osadnictwie, jak i gospodarce regionu. W północnej i środkowej części okręgu spotyka się wsie bardzo duże, ludne i bogate, w zaawansowanym stadium procesu modernizacji. Mniejsze, rozproszone wsie górskie noszą wyraźne piętno zapóźnienia gospodarczego. Nizinę naddunajską cechuje wysoko rozwinięta uprawa roślin, tereny płaskowyżu, mniej więcej zrównoważone proporcje między produkcją roślinną i zwierzęcą, górskie zaś wyraźna przewaga gospodarki hodowlanej.

Okręg widyński do niedawna był słabo uprzemysłowiony. Dopiero niedawno zaczęły tu powstawać niewielkie zakłady przemysłowe (fabryki przetworów spożywczych, przemysł lekki odzieżowy i elektryczny), w 1967 r. przystąpiono do budowy kombinatu chemicznego na południowych przedmieściach Widina, tym samym miasto przybliżyło się do odległej o 8 km wsi Dunawcy.

Przez tereny widyńskie przebiega tylko jedna linia kolejowa Sofia — Widin, rozwinięta jest natomiast komunikacja autobusowa łącząca miasto okręgowe ze wszystkimi większymi miejscowościami okręgu i miastami: Kułą na płaskowyżu i Beogradczykiem na przedpolu Starej Płaniny. Kuła i Beogradczyk były niegdyś siedzibami *okolii*, odpowiednika naszych powiatów, które zostały zniesione po ostatniej wojnie w nowym podziale administracyjnym. Wieś Gramada leży na płaskowyżu sięgającym w tej okolicy 300 m n.p.m. Od Widina odległa jest o 32 km, od Kuły 17 km, od Beogradczyka ok. 50 km. Bezpośrednią komunikację autobusową ma z Widinem i Kułą.

Wieś jest siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej (Selsko Obsztinski Naroden Sawet: SONS), Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej (Trudowo Kooperatiwno Zemedelske Stopanstwo: TKZS), Rzemieślniczej Spółdzielni Pracy (Trudowo Proizwidelna Kooperacija: TPK) oraz Spółdzielni Spożywców (Selska Kooperacija: Selpoop). Zarówno admini-

stracyjnie, jak gospodarczo z Gramadą połączone są trzy wsie satelitarne: od północy Bojanowo, od wschodu Wodna a od południa Toszewcy (Toszewci). Z ważniejszych instytucji działających na terenie wsi należy wymienić dwie szkoły podstawowe, technikum rolnicze, przedszkole i żłobek oraz dom kultury (*czytaliszta*) mieszczący bibliotekę, kino, sale klubowe i wykładowe, jak również siedzibę radiowęzła. Wieś posiada własny ośrodek zdrowia z izbą porodową, aptekę, gromadzką łaźnię, urząd pocztowy, kilka sklepów różnorodnych, gospodę, *piwnicę*, czyli bufet z wyszynkiem, sklep cukierniczy itp.

Gramada, która w najbliższych latach ma uzyskać prawa miejskie, liczy obecnie ok. 4200 mieszkańców (łącznie z wsiami satelitarnymi ok. 6500 mieszkańców). Zamieszkuje ją ludność bułgarska, w większości miejscowego pochodzenia, oraz pewna ilość Cyganów.

Dominującym zajęciem ludności jest w dalszym ciągu rolnictwo, ponadto w okresie poprzedzającym kolektywizację rozwinięty był we wsi chów zwierząt domowych z charakterystycznymi dla północno-zachodniej Bułgarii formami wypasu letniego.

Zgodnie z przedstawionymi wyżej wytycznymi badań, tematyka szczegółowa objęła trzy grupy zagadnień: strukturę i funkcję społeczną rodziny na tle życia społeczności lokalnej oraz proces przemian światopoglądowych.

Badania nad strukturą zawodową mieszkańców ze szczególnym uwzględnieniem rzemiosł prowadziła W. Paprocka. Badania nad rolnictwem i hodowlą przez trzy lata prowadziła I. Nizińska, a po jej przedwczesnej śmierci kontynuowała D. Markowska. Badania z zakresu warunków bytowych i kultury dnia codziennego prowadzili: B. Jaworska, G. Michajłowa i M. Pokropek. Zagadnienia rodziny badała M. Biernacka. Proces przemian w zakresie wierzeń, obrzędów i zwyczajów — T. Kolewa, zasięg zaś oddziaływania współczesnej kultury socjalistycznej — B. Tumangelow.

Biorąc pod uwagę dużą liczebność badanej wsi celem zgromadzenia danych do ustalenia cech społecznych badanej zbiorowości oraz danych środowiskowych w 1967 r. zorganizowano badania ankietowe próbki reprezentacyjnej. Badaniami objęto 285 rodzin w Gramadzie (na 1115), czyli 25%, 42 rodziny w Toszewcach (na 397), czyli 12%, oraz 44 rodziny w Wodnej (na 137), czyli 32%. Próbkę wybrano z listy rodzin w układzie rejonowym, dzielnicami wsi. Listy te są sporządzone dla celów administracji gromadzkiej, przy czym rejonu mają zbliżoną liczbę mieszkańców, natomiast różną liczbę rodzin.

Wybrana próbka w zasadzie była proporcjonalna względem cech całej populacji z nieznaczną przewagą ludności w wieku produkcyjnym. Badania ankietowe przeprowadziło miejscowe nauczycielstwo przy po-

mocy starszej młodzieży. Wyniki ankiety nie we wszystkich dziedzinach były jednakowo zadowalające. Pewne braki (niepełne dane) notuje się odnośnie do tych zagadnień, które wymagają głębszych indagacji. Przy opracowywaniu wyników kilka pytań trzeba było pominąć, gdyż na skutek błędnego tłumaczenia pytań uzyskano niejednoznaczne odpowiedzi.

Po ustaleniu podstawowych cech środowiska, poszczególni badacze przystąpili do pogłębionych badań nad wybranymi przez siebie zagadnieniami, przy czym informatorzy rekrutowali się w dużym stopniu spośród rodzin ankietowanych, dobierani zaś byli zgodnie z tematyką badań (dobór ekspertów do poszczególnych zagadnień). Badania 1967 roku koncentrowały się wokół poznania współczesnej kultury badanej wsi, badania zaś 1968 roku zmierzały do zbudowania modelu tradycyjnej kultury wsi Gramady. Stąd też dużo miejsca zajęła w nich rekonstrukcja starszych form kulturowych. Badania 1969 roku miały charakter kontrolny.

Obok badań terenowych przeprowadzono również poszukiwania biblioteczne, muzealne oraz archiwalne. Do opracowania wykorzystano materiały rękopiśmienne znajdujące się w Państwowym Archiwum Okręgowym w Widynie (Okrążeń Dárżawen Archiw-Widin: ODA-Widin) dotyczące Gramady akta władz gromadzkich (protokoły obrad, korespondencje, rachunki), miejscowej kooperatywy „Sztastie” (księgi rewizyjne, budżety, protokoły obrad, sprawozdania okresowe), zrzeszenia rolników czy dokumenty cerkiewne, szkoły i domu ludowego. Ponadto dokumenty dotyczące działalności związku rzemieślników z siedzibą w Kule, który zakresem swego działania obejmował również Gramadę. Podobnie w Russe (Okrążeń Dárżawen Archiw-Russe: ODA-Russe) poszukiwano informacji do działalności Izby Przemysłowo-Handlowej obejmującej swym działaniem całą północno-zachodnią Bułgarię.

Wykorzystano również miejscowe zasoby archiwów Gromadzkiej Rady Narodowej oraz spółdzielni produkcyjnej. Specjalną uwagę zwrócono na księgi narodzin, zgonów i ślubów oraz księgi meldunkowe, z których zaczerpnięto dane do ruchu ludności i stosunków rodzinnych. Z instytucji powyższych uzyskano również podstawowe dane liczbowe dotyczące badanych problemów. Pozostałe dane zaczerpnięto z publikacji statystycznych okręgowych i ogólnokrajowych.

W badaniach korzystano również z zasobów bibliotecznych, przy czym ze źródeł niepublikowanych wykorzystano dokumenty dotyczące rozwoju rzemiosła w Widinie w XVIII i na początku XIX w. z Biblioteki Narodowej w Sofii (Narodna Biblioteka Kiril i Metodi) oraz maszynopisy prac dr. B. Bonczewa o wsi Gramadzie (zbiory Czytaliszta w Gramadzie) i W. Nakowa o wsi Wodna (zbiory Muzeum w Widinie).

Oprócz wyżej wymienionych źródeł w opracowaniu wykorzystano własną dokumentację fotograficzną i rysunkową oraz plany katastralne i mapy wsi ze zbiorów gromadzkich i spółdzielni produkcyjnej.

Bronisława Kopczyńska-Jaworska

THE VILLAGE GRAMADA. RESEARCH PROBLEMS AND ORGANIZATION

Summary

According to the general project of Polish-Bulgarian ethnographic researches, it has been agreed to perform an intensive study of a selected local community. It is in such communities, which are open to direct observation, in which mass scale processes are focused and reflected. The choice of the actual region of investigation depended on research plans of the Ethnographical Institute of the Bulgarian Academy of Sciences. Those plans pointed to North-Western Bulgaria. Eventually, the village Gramada was picked out, in the centre of the Vidin district, about 900 ft above the sea level, marked by a balance of plant and animal production, in opposition to crop economy of the lowland, and husbandry predominant in the highland part of the district.

The village has 4200 inhabitants; it is a centre of territorial administration and of a cooperative farm; besides, there are: a cooperative of craftsmen, and of consumers' provision. There are two elementary schools, a secondary agro-technical school, a kindergarten, an infants' nursery, and a house of culture with a library, a cinema, etc. The village has its health centre open to all, a drugstore, baths, a mail office, a few shops of various lines, and a restaurant.

Any generalizations concerning processes of change seem to be more fruitful, when they are based on data about elementary decision-making units, and thus detailed analyses have been devoted to the family as the basic unit in the past, and the local community, which has become the centre of the agricultural cooperative, which is the basic unit now, in effect of collectivization. The cooperative is an organization in which the whole village is involved, and in some degree all of its inhabitants, for at least one person in each family is employed in the cooperative.

The research problems have been focused around the changes of structure and social function of the family living in a local community in economic, political and ideological transition. Particular attention has been devoted to social hierarchy and occupational structure of the village (papers by W. Paprocka), the standard of living and budgets (B. Kopczyńska-Jaworska), and the institution of the great family or local community (M. Biernacka). Other papers discuss the role of rural authorities, public opinion, social background of rituals, and changes in the social links (H. Biernacka, T. Kolewa). All the problems have been analyzed, if possible, on the more general background of nation-wide changes.

Considering the large number of inhabitants of the studied village, in 1967 a random sample (25 per cent) was investigated by means of a questionnaire in order to establish the social features and background data of the community. After such initial collecting of data, individual researchers started with their

assigned parts of the work. Expert informers were selected for each of the research problems. The 1967 investigations were focused on contemporary culture of the village; in 1968 a construction of a model of traditional culture of Gramada was attempted. In 1969 control researches were made.

Besides field studies, searches have been going on in libraries, museums and archives (files of local authorities, cooperatives, the orthodox church, the school, the house of culture, the craftsmen association). Current statistical data have also been used.

Besides all these sources of information, photographs and drawings have been made by members of the research team, and plans and maps supplied by local institutions have been used.